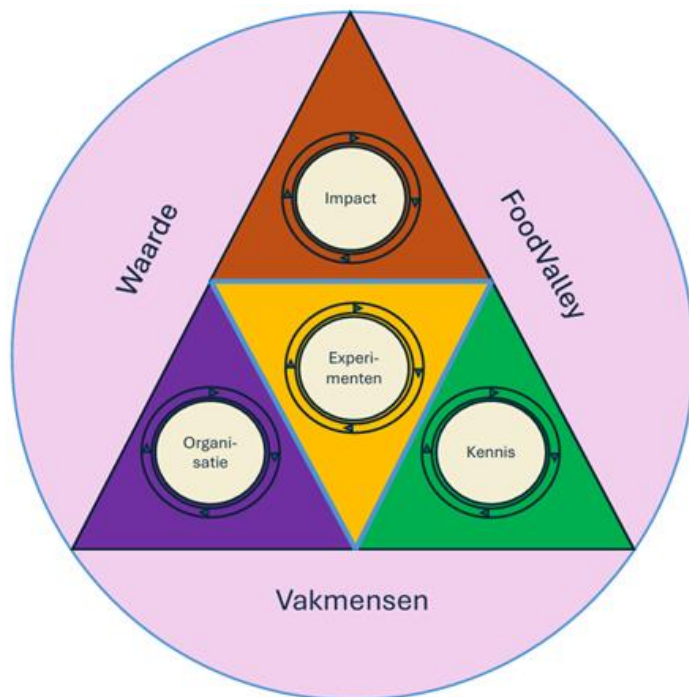

Ontwerp Fieldlab Foodvalley Waardeert

1.Samenvatting van het ontwerp van het Fieldlab

Fieldlab Foodvalley Waardeert is **een ontwerp voor een werkwijze** waarmee de partijen van het samenwerkingsverband willen werken aan een toekomstbestendige landbouw die waarden produceert voor het gebied (sociaal, ecologisch en economisch) en daarvoor wordt gewaardeerd.

Regio Foodvalley is een interessant gebied met van oudsher veel **boeren** en met name veel **veehouderij**. De regio valt op omdat er een relatief grote vertegenwoordiging is van de pluimveehouderij en de varkenshouderij. Ook het aandeel biologische pluimvee en varkensbedrijven is groot. De reden daarvoor is de beperkte milieuruimte: boeren konden vaak op hun locatie niet uitbreiden qua dierenaantallen. Ze zochten daarom een segment waarin ze met dezelfde of minder aantallen dieren meer konden verdienen: biologisch worden is dan een optie. Helaas is de vraag naar biologische producten nog beperkt en zitten die markten vol.

In de regio zitten ook veel **kennisinstituten** waarbij de meeste mensen meteen aan de Wageningen Universiteit denken. Voor de landbouwers in de regio zelf is de Aeres groep een veel belangrijker instelling. De Aeres groep leidt op MBO en HBO niveau de boeren en erfbetreders van de toekomst op. Wat nog lastig blijkt in de praktijk is het verbinden van de kennisketen van academisch onderzoek en praktijkgericht onderzoek. Deze verbinding is nodig om de resultaten van oplossingsrichtingen voldoende onderbouwd te krijgen en breder in te zetten in de praktijk.

Visie: hoe complexer de problematiek, hoe dichter op de werkvloer je die moet oplossen

De **visie** van het gebiedsgerichte Fieldlab is: hoe complexer de problematiek, hoe dichter op de werkvloer deze opgelost moet worden. Op die werkvloer heb je **vakmensen** nodig met verschillende expertises en netwerken: vanuit het gebied, de landbouw en veehouderij, maar ook over meten en monitoren en over beleid en de markt. Ter verduidelijking: de 'werkvloer' is hierbij niet enkel het 'boerenerf', maar ook het gemeentehuis, het waterschap, de supermarkt, de keuken enzovoort.

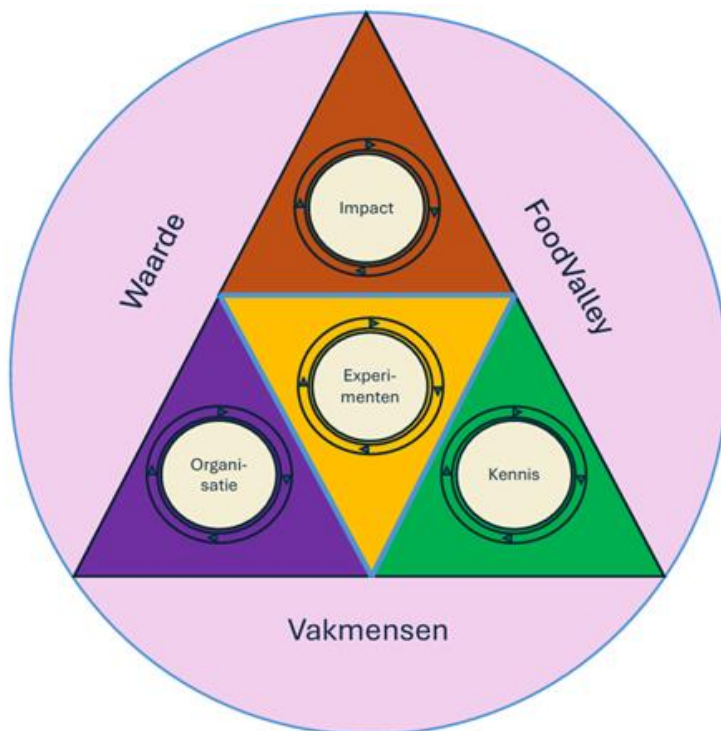
De **missie** van het Fieldlab Foodvalley Waardeert is om de **oplossingen** voor de opgaven op gebied van emissie van stikstof, fijnstof en geur, van bodem en water, van biodiversiteit en klimaat te **laten landen in de praktijk**. Daarbij verliezen we zeker niet thema's als dierenwelzijn, diergezondheid en volksgezondheid uit het oog. Om dit te realiseren hebben we een organisatielab, een kennislab en een impactlab, waar deze oplossingen kunnen landen.

Ten eerste moet de bijdragen van de oplossingen worden gemeten en gemonitord, en vervolgens geborgd en gewaardeerd. We gaan hiermee actief aan de slag in het **ImpactLab**.

Daarnaast vragen de oplossingsrichtingen ook om andere manieren van organiseren en samenwerken, bv om het juiste schaalniveau voor een oplossing te bereiken, om

ondernemerschap tussen boeren of binnen de keten mogelijk te maken, of om knelpunten op gebied van wet- en regelgeving op te lossen. We hebben naast ondernemende boeren dus ook ondernemende ambtenaren en bestuurders, bankiers, ketenpartijen nodig; 'een ondernemend ecosysteem om de boer heen'. Door het actief oppakken van knelpunten wordt ook duidelijk wat er beter kan worden georganiseerd. We werken hieraan vanuit het **OrganisatieLab**.

Tenslotte zien we al jaren in de praktijk dat er verschillende soorten van onderzoek zijn en ook nodig zijn, maar dat die elkaar onvoldoende raken/ informeren. We onderzoeken hoe we de verbindingen tussen verschillende gradaties van kennis en onderzoek kunnen versterken t.b.v. het gebied. We onderzoeken hoe we het 'kenniswiel' beter kunnen laten draaien. Dat doen we onder andere met onderzoekers uit het lectoraat Dienstbaar Organiseren van de Christelijke Hogeschool Ede. (CHE). Deze aanpak heet het **Kennislab**. Het KennisLab onderzoekt hoe (praktijkrijpe) kennis wordt ontwikkeld of ge-co-creëerd, hoe hierop wordt doorgebouwd en hoe het slim kan worden gedeeld zodat meer 'vakmensen' (boeren, ambtenaren, medewerkers van omgevingsdiensten etc.) het kunnen inzetten, en er zo vanuit die praktijk weer nieuwe knelpunten en ook oplossingen komen die weer worden onderzocht.

2 De doelen van het Fieldlab

2.1 Werken aan de opgaven van de landbouw in de regio

Het ministerie van LNV zet het instrument Fieldlabs in om te werken aan de opgaven van het NPLG: natuur (biodiversiteit en stikstof), bodem & water en klimaat. Deze opgaven zijn niet nieuw. Er wordt op allerlei manieren al jaren gewerkt aan deze opgaven, juist ook door boeren. Toch is niet duidelijk hoeveel er nu precies is gebeurd sinds 2018. Vanuit de regio lopen daarover gesprekken met onder andere RVO. Deze overleggen vinden plaats als onderdeel van het ImpactLab.

Werken aan deze opgaven staat centraal en we werken verderop uit hoe de verschillende experimenten bijdragen aan het behalen van de gestelde doelen op deze opgaven.

2.2 Werken aan toekomstperspectief voor de landbouw in de regio

Op 10 juni 2022 verscheen de perspectiefbrief van minister Staghouwer. Deze brief bleek vol te staan met **handelingsperspectief** en er was geen **toekomstperspectief** in te lezen. Voor een aantal boeren en ambtenaren voelt het Regionaal Perspectief van het Landelijk Gebied (RPLG) van de regio ook zo: men voelt nog niet dat er echt een toekomstperspectief geboden wordt. In de regio wordt hier al langer over na gedacht. In 2021 is een Memo Ruimtelijk Economisch Perspectief verschenen. Op basis van deze Memo is een opdracht verstrekt aan Wageningen Economic Research (WEcR) en Wageningen Environmental Research (WEnR). In juli 2022 is door WEcR een eerste document opgeleverd: de Landbouwstructuuranalyse. <https://research.wur.nl/en/publications/landbouwstructuur-in-regio-foodvalley-en-gemeenten-bunschoten-leu>

Momenteel, zomer 2024, wordt gewerkt aan een concrete opdracht aan WEnR om de volgende stap te zetten: rekenen aan een toekomstscenario / toekomstperspectief voor de landbouw in de regio Foodvalley.

Tijdens het maken van het ontwerp van het Fieldlab zijn diverse gesprekken gevoerd over deze behoefte aan visie en toekomstperspectief. Er is een toekomstbeeld op hoofdlijnen geschreven die momenteel wordt meegelezen door de stakeholders.

2.3 Een bijdrage leveren aan de Ruimtelijke Opgave

Landbouwers in de regio ervaren dat het 'extensiveren' dat gevraagd wordt vanuit de overheid in de regio Foodvalley vrijwel onmogelijk is omdat de grondprijzen naar onbetaalbare hoogten gestegen zijn. De Regio deed een Regionale Ruimtelijke Verkenning om alle opgaven die grond vragen in beeld te brengen. Daarnaast vragen zij aan Wageningen Environmental Research (WEnR) om een landbouw scenario studie door te vertalen naar de regio. Deze studie heet Verkenning naar Ruimtegebruik Landbouw 2050 voor Regio Foodvalley. Beide documenten zijn via deze link te vinden: <https://www.regiofoodvalley.nl/projecten/regionale-ruimtelijke-verkenning>

Het vraagstuk om ruimte is een groot en complex vraagstuk waarin de opgaven voor onder andere landbouw, wonen, natuur, infrastructuur en energietransitie samenkomen. De totale scope van dit vraagstuk is te groot voor het Fieldlab. Tegelijkertijd willen we vanuit het Fieldlab en de ondersteunende Labs dit vraagstuk niet uit het oog verliezen. Dat kan ook niet, want we zoeken naar waardering en dus ook een verdienmodel voor boeren, waaronder ook melkveehouders.

2.4 Een bijdrage leveren aan meer waardering voor de landbouw in de regio

Met het rapport 'Goed boeren kunnen boeren niet alleen' (2019) zette minister Carola Schouten het thema 'Verdienvermogen' op de agenda. In 2020 kwam deze minister met de Ondernemerschapsagenda: een overzicht van zaken die het ondernemerschap van de boer vooruit helpen en waar het ministerie aan gaat werken.

https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/commissievergaderingen/details?id=2019A04616 en <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/15/kamerbrief-over-de-agrarische-ondernemerschapsagenda>

Dat dit thema een ontzettend taai thema is blijkt in de jaren daarna steeds meer: het landbouwakkoord komt er niet omdat juist het betere verdienvermogen niet gegarandeerd kan worden. Tegelijkertijd zijn betrokken partijen het erover eens dat alle verschillende tafels waar de dialoog werd gevoerd wel degelijk nuttig zijn geweest. Het goede gesprek over de waarden die boeren (kunnen) leveren moet gevoerd. In de regio Foodvalley zijn in de afgelopen jaren enkel waardetafels georganiseerd vanuit het Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland (www.pnlg.nl). De Natuurverdubbelers voerden dit uit en leverden een rapport op over de waarden van de landbouw voor de regio Foodvalley. Dit rapport is een prima basis om op verder te bouwen. Daarnaast werd ook een Handreiking opgeleverd om te komen tot een gebiedsofferte. Met een gebiedsofferte kunnen boeren vanuit een gebied een bod doen waarmee ze laten zien hoe ze kunnen bijdragen aan de opgaven van hun gebied en wat ze daarvoor nodig hebben:

<https://www.natuurinclusievelandbouw gelderland.nl/projecten/gebiedswaardering-natuurinclusief-boeren-pilot-foodvalley/>

Afgezien van bovenstaande rapporten zien we meer mogelijkheden om waardering te organiseren voor de landbouw. Zo vraagt het minder uitstoten van stikstof en CO2 ook om een waardering om zo de maatregelen die ervoor nodig zijn te kunnen organiseren. Een ander Fieldlab dat hieraan werkt is het Fieldlab Groene Hart dat specifiek werkt aan oplossingen voor melkveehouders en ex-melkveehouders die zonder koeien willen verder boeren. Zij werken actief aan het verwaarden van de niet-gebruikte stikstofruimte en worden daarin ondersteund vanuit diverse provincies, waaronder Zuid-Holland.

Intermezzo: de urgentie van werken aan waardering

Het is al sinds de Tweede Wereldoorlog zo dat elke 20 jaar het aantal boeren minimaal halveert, in combinatie met het vergroten van de bedrijven van overblijvende boeren. In de regio Foodvalley is in de Strategische Agenda van 2019 al vastgesteld dat de regio **minimaal 500 boeren** wil overhouden omdat ze denkt dat dit een ondergrens is. Minimaal 500 boeren zijn nodig om het landschap te beheren, reststromen hoogwaardig te verwerken, voedsel te produceren en op deze manier een bijdrage te leveren aan het kennis en innovatiesysteem van de regio. In de regio zijn zowel MBO, HBO als WO opleiding en onderzoek te vinden. En daarnaast is er een uitgebreid netwerk van bedrijven die allemaal startten in deze regio, maar inmiddels internationaal opereren. Het gaat dan om voerbedrijven, stallenbouwers, voedselverwerkers en andere aan de sector en de keten verwante bedrijven.

Maar met de ontwikkelingen van de afgelopen jaren waarin van de boeren steeds verdere **verduurzaming** wordt verlangd wordt het steeds lastiger om nog een boterham te verdienen. De meeste recente ontwikkelingen van het verlies van derogatie en het niet meer mogen bemesten van bufferstroken leidt momenteel tot een **ijsskoude sanering** van met name de melkveehouderij. In januari verscheen hierover een rapport van Wageningen Economic Research (WEcR) over de melkveehouderij en in april volgde een rapport over de kalver-, pluimvee-, en varkenshouderij. De conclusie: goed boeren kunnen boeren niet alleen.

<https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/onderzoeksinstituten/economic-research/show-wecr/verduurzaming-landbouw-heeft-grote-financiele-gevolgen-voor-boeren-hulp-van-de-overheid-is-nodig.htm>

<https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/onderzoeksinstituten/economic-research/show-wecr/transitie-intensieve-veehouderij-niet-haalbaar-zonder-steun.htm>

De eerste inschatting van Edo Gies van Wageningen Environmental Research (WEnR) is dat er 500 – 800 boerenbedrijven kunnen overblijven (interne notitie 2023). Gezien de bovenstaande rapporten van WEcR is daarvoor echt iets nodig op korte termijn. Het samenwerkingsverband dat het ontwerp van het Fieldlab maakte voelt deze urgentie sterk.

3. Het samenwerkingsverband

Hier zie je een overzicht van de drie landbouwers (die een veel grotere groep vertegenwoordigen) en de overige partners van het Samenwerkingsverband Fieldlab Foodvalley Waardeert.

Toekomstperspectief

1. FoodValley ontwikkelt zich richting 2050 tot mondiale proeftuin voor landbouw in verstedelijkte gebieden, 'Rijnvallei' is belangrijkste markt
2. Hiervoor is volop ruimte en zijn veel boeren nodig
3. Sleutels voor een toekomstbestendige landbouw zijn:
 - a) Gezonde bodem - en Waterhuishouding
 - b) Integrale circulariteit
 - c) Brede Welvaart
4. Experimenten moeten leiden tot handelingsperspectief (MLT) en toekomstperspectief:
 - i. Impact (economisch / ruimte / milieu)
 - ii. Kennis
 - iii. Organisatie

Eerste experimenten en de groepen mensen die daaraan werken

De experimenten worden uitgevoerd door groepen vakmensen die al aan de slag zijn in de regio en leveren vaak kennis op die bijdragen aan meer dan één van de onderzoekslijnen.

Op dit moment wordt gewerkt aan het voorbereiden van diverse experimenten door groepen vakmensen of experimenteerteams:

- Team Gebiedsofferte
- Team Bodem en Water
- Team Gezond Product van Gezond Bedrijf

- Team Bedrijvenmeetnetwerk
- Team Toekomstbestendig Onderwijs

1. Team Gebiedsofferte:

Dit experimenteerteam werkt aan het ontwikkelen van een methode om in een gebied in gezamenlijk een gebiedsofferte te maken waarin het gebied aangeeft wat er gedaan kan worden om te werken aan de (NPLG/ RPLG) opgaven. In dit team zijn op dit moment actief:

Melkveehouder Sjaak Vels uit Voorthuizen, Melkveehouder Conny van den Top uit Lunteren / De Valk, beleidsmedewerker Geert Butz uit gemeente Ede en gebiedsmanager Anne Kruff van Waterschap Vallei en Veluwe. Zij worden ondersteund vanuit het Impactlab door Wilbert Hilkens en vanuit het OrganisatieLab door Pascal Hazeleger en Xander Pieterse. Eerste contacten met provincie Gelderland, Boeren Natuur Veluwe en gemeente Barneveld en gemeente Putten zijn gelegd. De eerste gebiedsofferte die verkend wordt is die van het Veenhuizerveld: daarin zijn naast Sjaak nog diverse andere boeren woonachtig die via Sjaak betrokken zijn. Zo werkt deze groep aan een gezond bodem en watersysteem, aan integralen circulariteit en aan brede welvaart in het betreffende gebied. Waar nuttig en nodig kunnen andere stakeholders worden aangesloten om het moment dat het FieldLab echt start. Hierbij kan gedacht worden aan partijen als Boeren Natuur Veluwe, Gelders Landschap en Kastelen, inwoners en bedrijven in het Veenhuizerveld en mogelijk andere partijen.

2. Team Bodem en Water

Boeren in de regio werken sinds 2018 steeds beter en meer samen met waterschap en gemeenten. Dit team heeft nauwe verbindingen met de bovenstaande groep, maar kijkt net wat anders en breder naar de opgaven op gebied van bodem en water. Gemeente Ede organiseerde in 2018 voor het eerst een bodemcursus en herhaalde die in 2019 voor haar pachters. Waterschap Vallei en Veluwe werd meteen al in 2018 uitgenodigd door Ede om aan te haken. WVV pakte dit op in de Regiodeal Foodvalley. Zo worden bodemcursussen georganiseerd en allerlei experimenten in de praktijk ondersteund die te maken hebben met Bodem en Water. De Regiodeal Foodvalley loopt in 2024 af, maar in het Fieldlab willen we deze manier van experimenteren van boeren en overheden (ondersteund door onderzoek) voortzetten. Voor een deel gebeurt dat al in de DAW-projecten die in 2024 starten en die werken aan bodem- en wateropgaven in gebieden rondom de Nederwoudse Beek en de Valkse Beek. In deze CoP zijn betrokken: Waterschap Vallei en Veluwe, gemeenten Ede, Barneveld en Renswoude, diverse boeren uit de genoemde gebieden waaronder Art Wolleswinkel, Willem van Harten, Jaap van den Berg, Theo Folmer, Teunis van de Zandschulp, Maasjan van den Top, Conny van den Top en vele anderen. Ondersteuning van het onderzoek gebeurt door het Louis Bolk Instituut en waar nodig door andere onderzoekers en experts.

We voorzien dat ook dit team nog verder zal worden uitgebreid en jarenlang werkt aan verbeteren van kennis en instrumenten rondom een gezond bodem en watersysteem. Specifieke aandachtspunten zijn verbeteren van vochtvasthoudend vermogen van bodem, behoud van nutriënten voor goede gewassen, betere bodemvruchtbaarheid door balans in bodemleven (met oa mycorrhiza), tegengaan van bodemverdichting, rustgewassen benutten voor pensgericht voeren en vergelijkbare thema's

3. Team Gezond product van gezond bedrijf

Deze groep boeren startte met een melkveehouders die samen aan de slag gingen rondom het thema Natuurinclusieve Landbouw. Een aantal van hen heeft naast melkvee ook andere dieren, zoals pluimvee. Voorlopig richt de groep zich op **gezonde bodem, gezond voer en daarmee op een gezond(er) product**.

In dit team zijn actief: Jan-Dirk van de Voort, Conny van den Top, Jan van Ruiswijk, Theo Folmer, Art Wolleswinkel, Dennis Minnen en diverse andere boeren. Deze CoP wordt ondersteund door de volgende onafhankelijke adviseurs op gebied van kringlooplandbouw (Peter Vanhoof), gezondheid (Hubert Cremer) en graslandgebruik (Edmund Leisen). Deze CoP heeft werkt nauw samen met de CoP Bodem en water (er zit overlap in) en wordt ondersteund vanuit het KennisLab en het ImpactLab.

Parallel aan dit team lopen of starten studiegroepen en projecten in de regio die bijvoorbeeld bezig zijn met een Kosten-Baten Analyse van de melkveehouderij, en projecten die kijken naar een verdere implementatie van de Utrechtse Monitor Duurzame Landbouw en de Monitor Duurzame Landbouw Gelderland. Een projectcoördinator zal deze projecten waar dat nuttig en nodig is verbinden om zo kennis te koppelen en nog meer stappen te zetten.

De basis is de totale kringloop met een efficiënte eiwitbenutting waardoor kunstmest en krachtvoer aanzienlijk verminderd worden en hiermee emissie van ammoniak en broeikasgassen wordt verlaagd en de gezondheid van de koe (en haar product) wordt verbeterd.

4. Team Bedrijvenmeetnetwerk

Dit team onderzoekt hoe managementmaatregelen op veehouderijbedrijven de uitstoot van ammoniak kunnen verlagen (dit deel is al gestart vanuit de Regiodeal Foodvalley en kan verder worden opgeschaald als daarvoor budget is), en kijkt ook naar de kosten en baten van die maatregelen en naar de brede toegevoegde waarde van die maatregelen.

In dit team zijn op dit moment actief: Anne-Jo Smits en andere collega's van het Pouktry Expertise Centrum (PEC) en het Calf Expertise Centrum (CEC), en drie groepen boeren: witvleeskalverhouders, varkenshouders en legghenouders. Er wordt op dit moment geworven om ook groepen rosekalverhouders, geitenhouders en vleeskuikenhouders te starten. Deze groepen onderzoeken met elkaar hoe(veel) management maatregelen kunnen bijdragen aan het reduceren van ammoniak.

Op bedrijfsniveau kan breder gekeken worden naar stikstofefficiëntie en CO₂-uitstoot. Daarin is nu nog niet voorzien. Het Fieldlab Foodvalley Waardeert wil dit toevoegen en verder uitwerken.

Vertegenwoordigers van gemeenten en provincie(s) ondersteunen deze beweging van doelsturing en zijn momenteel actief aan het onderzoeken of de eerste vergunningen op basis van doelsturing kunnen worden verleend. Zo kijken we op deze bedrijven naar integrale circulariteit en brede welvaart.

5. Team Toekomstbestendig (agrarisch) onderwijs

Er wordt extra inzet gepleegd om alle actuele ontwikkelingen die in het veld plaatsvinden zo snel en effectief mogelijk te koppelen aan het groene onderwijs in de regio. De focus ligt daarbij voorlopig op het MBO onderwijs over veehouderij zoals dat wordt gegeven in Barneveld. Docenten, leerlingen en stagebedrijven worden zo actiever betrokken bij innovaties en

experimenten. Daarvoor is capaciteit nodig bij Aeres en bij de regio om zo de verbinding te kunnen leggen. Eerste acties die lopen: het organiseren van 0,2 fte docententijd voor de verbinding, meedoen van minimaal één docent aan de bodemcursus in het najaar, gevolgd door regio-eigen bodem onderwijs opzetten en betrokkenheid van twee docenten bij een studiegroep melkveehouderij die deze zomer start.

In dit team zijn op dit moment betrokken: Cor Duim, projectleider bij Aeres en voormalig teamleider veehouderij, Sjaak Vels, docent bij Aeres MBO, melkveehouder in het Veenhuizerveld en betrokken bij de CoP Gebiedsofferte, Anne-Jo Smits, projectleider bij PEC/CEC/PEV om de verbinding te maken tussen pluimvee- en kalverhouderij en het onderwijs. Daarnaast is Lineke Rippen betrokken: zij deelt haar expertise vanuit de Achterhoek waar de Kenniswerkplaats Achterhoek een betere verbinding organiseert tussen het groene onderwijs, de regionale boeren(experimenten en onderzoek) via onder andere VK-Oost en de landbouwagenda van de regio Achterhoek. Gerdien Kleijer is op dit moment de verbinder vanuit de regio. Daarnaast zijn er al verbindingen tussen innovatie boeren en het MBO onderwijs. We voorzien in een betere verbinding tussen het landbouwnetwerk, het agroloket en het Groene Onderwijs door inzet van een netwerkregisseur van het landbouwnetwerk.